

УДК: 371.72.– 057.874: 371.59

В.І. Кириченко, м. Київ

УЧНІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СПРИЯТЛИВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті аналізуються основні характеристики учнівського самоврядування, які визначають сприятливість його середовища для профілактики девіантної поведінки старшокласників. Описуються принципи і передумови організації профілактичної діяльності учнівського самоврядування.

***Ключові слова:** учнівське самоврядування, середовище, профілактика девіантної поведінки старшокласників у діяльності учнівського самоврядування.*

Девіантна поведінка школярів – це проблема, яку вирішують представники різних галузей знань, тому питання профілактики проявів девіацій поведінки є предметом професійного інтересу широкого кола науковців. Здійснення профілактики девіантної поведінки визначено також одним із завдань, на розв'язання яких спрямовуються спільні зусилля суб'єктів навчально-виховного процесу ЗНЗ: адміністрації, педагогів, органів учнівського самоврядування, учнів та їхніх батьків, а її результативність залежить від багатьох взаємообумовлених чинників, що комплексно впливають на діяльність і поведінку особистості.

Ми поділяємо думку І. Бега, що стратегічними орієнтирами у сучасному вихованні мають бути: по-перше, істотна нейтралізація результатів негативних виховних впливів; по-друге, пошук і використання ефективних психолого-педагогічних засобів і технологій, які забезпечували б виховання у дітей та молоді суспільно значущих соціальних та морально-духовних цінностей. Таке розуміння, на думку вченого, містить багатий потенціал, оскільки «усвідомлення старшокласниками своєї дорослості й ролі, яку вони покликані зіграти у суспільному житті, таїть у собі великі можливості для самовиховання..., тому слід створити їм умови для прояву ініціативи, творчості, корисних починань як у шкільному житті, так і поза ним» [1, с. 81].

Акцентуючи увагу педагогів на діяльнісний складовій профілактичних впливів на особистість, В. Бочарова наголошує, що залучення учнів, зокрема педагогічно занедбаних підлітків, до системи позитивних суспільних відносин, педагогічно цілеспрямована організація їхньої різносторонньої діяльності позитивно впливає на їхнє ставлення до навчальної, трудової, культурно-творчої активності, на характер їхньої діяльності та поведінки, систему вчинків у школі та поза нею [2].

Дослідники М. Ковальчук і М. Рожков також одним із головних завдань виховання старшокласників, які демонструють прояви девіантної поведінки, визначають формування і розвиток їхньої суб'єктності,

активної життєвої позиції, участі у соціально значимій діяльності й визнання їхніх досягнень. На думку вчених, цього можна досягти, реалізуючи дві взаємозалежні умови:

– *забезпечення включеності юнацтва у реальні соціальні відносини*, тобто вироблення у них особистісного ставлення до діяльності, що містить у собі об'єктивний і суб'єктивний компоненти. Об'єктивним компонентом є власне діяльність особистості, а суб'єктивним – ставлення особистості до цієї діяльності;

– *самореалізація юнацтва у процесі соціальної взаємодії*. Ця умова передбачає надання можливості старшокласникам більш повно розкрити себе у відносинах з оточуючими. У цьому випадку дуже важливим є усвідомлення мети і значимості діяльності для особистісного саморозвитку, врахування усвідомлення кожним свого „Я”, наявність чітких і ясних перспектив (ближніх і дальніх) тієї діяльності, до якої залучається юнацтво [3, с. 47].

Педагогічна рефлексія вищезазначених поглядів і включені спостереження виховної практики засвідчують, що органічне впровадження цих умов можливе в середовищі учнівського самоврядування (далі – УС).

Встановлено, що дослідники вважають УС особливим освітнім простором, спроектованим як середовище педагогічно організованих актів розвитку дитини. Мета і цінності такого середовища обумовлені завданнями вікового розвитку (Л. Уманський [4]).

У розумінні поняття *середовище* ми пристаємо до поглядів В. Ясвіна, який визначає його як сукупність елементів, що у співвідношенні між собою становлять „простір і умови життя людини”, а також можливостей для її розвитку, що є в соціальному і просторово-предметному оточенні [5].

Як одна з категорій педагогіки і вид педагогічної діяльності УС містить цільові, змістові та організаційні аспекти, а завдяки охопленню всіх сторін шкільного життя учня, неформальному й нерегламентованому характеру, відповідності інтересам і запитам школярів, комплексному впливу на розвиток особистості, виступає невід'ємною частиною виховного середовища ЗНЗ.

Категорія „учнівське самоврядування” має значну кількість інтерпретацій, джерелом яких є багатогранність цього психолого-педагогічного явища. На підставі систематизації результатів контент-аналізу змісту поняття встановлено, що, *по-перше*, усі ознаки більшості визначень, можна звести до п'яти найбільш поширених і загальних *одиноць-ознак*, а саме:

- невід'ємна частина самоврядування і демократизації ЗНЗ;
- компонент і суб'єкт виховної системи навчального закладу;

– здійснювана самими дітьми діяльність, що охоплює цілепокладання, планування, способи реалізації плану, організацію обліку і контролю;

– форма організації життєдіяльності колективу учнів для досягнення суспільно значимих цілей;

– засіб розвитку і саморозвитку суб'єктної сфери школярів у діяльності, спільності та свідомості.

По-друге, усі трактування поняття „учнівське самоврядування” взаємопов'язані, і, незалежно від того які компоненти автори висувають на перший план (колективотворення, діяльність, управління, розвиток суб'єктності), вони розглядають їх як системоутворюючі центри.

По-третє, усі дослідники УС вказують на те, що його середовище має потужний профілактично-виховний потенціал, на який упродовж багатьох років спиралися педагогічна наука і виховна практика при вирішенні різноманітних соціально-педагогічних завдань.

У результаті контент-аналізу дефініцій ми здійснили уточнення поняття і розуміємо учнівське самоврядування як діяльність учнів з аналізу, планування й організації життя учнівського колективу ЗНЗ, створення сприятливого середовища для взаємодії та розвитку однолітків і вирішення інших соціально значимих завдань, що реалізуються самостійно чи спільно з дорослими членами шкільної спільноти.

Отже, наявність УС створює умови для спільного визначення правил шкільного співжиття та формування у старшокласників відносин співпраці, колективізму, рівноправ'я, прийняття норм справедливості, взаєморозуміння, турботи усіх про кожного й кожного про усіх.

Аналіз наукових джерел і спеціальної літератури дав змогу виявити основні характеристики УС, що визначають сприятливість його середовища для профілактики девіантної поведінки старшокласників. Такими є:

– добровільність залучення учнів до варіативних видів соціально значимої діяльності (О. Прутченков);

– наявність оптимістичної стратегії до визначенні соціально значимих і особистісно орієнтованих задач (А. Макаренко);

– можливість опанування навичками конструктивної взаємодії, запобігання девіантній поведінці у процесі спільної діяльності учнів, педагогів, батьків (Д. Рогаткін);

– формування готовності учнів до самозахисту своїх інтересів за усвідомлення власної соціальної захищеності (З. Пойманова);

– урахування дитячих інтересів, індивідуальних потреб, переваг за мотивації до самостійної соціальної практики (М. Рожков);

– набуття досвіду діяльнісного патріотизму, відповідальності (П. Вербицька);

– моделювання життєвих ситуацій, у яких виявляються, виробляються і формуються позитивні, соціально значимі якості особистості (А. Костюченко).

Саме сполученість цих характеристик, їх взаємодоповнення і взаємопосилення створюють синергетичний ефект сприятливості середовища УС. Завдяки йому УС здатне забезпечити участь старшокласників у вирішенні значимих для них життєвих проблем і є дієвою формою організації колективу учнів, яка повною мірою забезпечує використання виховного потенціалу середовища, вплив виховую чого колективу, силу громадської думки у профілактиці девіантної поведінки старшокласників.

Таке розуміння ролі УС змінює підхід до організації профілактики девіантної поведінки старшокласників: вона має здійснюватися як формування стратегій „... залучення учнівської та студентської молоді до активної участі у просвітницькій та волонтерській роботі з пропаганди здорового способу життя в середовищі однолітків” [6, с. 8] і моделей просоціальної поведінки „... на основі власної активної діяльності дитини і її власного активного ставлення до середовища” [7, с. 42].

Обрання такого підходу зумовлено також врахуванням поглядів Б. Братуся, який підкреслював, що специфіка профілактики конкретних проявів девіацій „розчиняється в загальних проблемах і завданнях виховання особистості та профілактики будь-яких видів аномалій розвитку, а справжній імунітет ... дають вихована в людині активна соціальна позиція, громадська спрямованість, захопленість справою, наявність смислових перспектив та ідеалів життя” [8], і А. Петровського, який зазначав, що формування особистості відбувається „у просторі зв’язків індивіда з іншими людьми” і що не тільки „без значущого іншого,, але й без „значущості себе для іншого” розвиток особистості неможливий [9].

Урахування вищенаведених положень зумовило наше розуміння *профілактики девіантної поведінки у діяльності учнівського самоврядування* як партнерської взаємодії педагогів і старшокласників у соціально значимій діяльності учнівського самоврядування, під час якої відбувається інтеріоризація соціально-позитивної системи цінностей, набувається досвід конструктивної взаємодії, виробляються просоціальні моделі поведінки.

Опрацювання теоретико-методологічних джерел з проблеми виявило, що врахування загальних закономірностей і опертя на загальні принципи виховання, дало науковцям (М. Ковальчук, М. Рожков) змогу визначити чотири принципи, що сприяють реалізації профілактично-виховного потенціалу учнівського самоврядування у профілактиці девіантної поведінки.

Принцип соціально значимої домінанти передбачає мобілізацію дитячого колективу навколо єдиної мети, що згуртовує учасників спільної діяльності. При цьому інші цілі стають супутніми і ставляться в залежність від реалізації основної мети, що постає перед колективом на даному етапі його розвитку. Домінуючі цілі виступають як „особливі ланки” в організації діяльності дітей.

Принцип єдності та оптимального поєднання колективних і особистих інтересів дітей передбачає забезпечення несуперечності цілей усіх актуальним цілям кожного. Особливо важливо, щоб висунуті перед учнями цілі спільної діяльності не були б одразу відкинуті ними як неприйнятні, такі, що не відповідають їхнім інтересам. Забезпечити залученість дітей до вирішення визначених завдань можна лише за умови їхнього позитивного ставлення до діяльності.

Принцип динамічності та варіативності структури органів самоврядування передбачає, що структура органів учнівського самоврядування має бути опосередкована цілями діяльності дітей, зміст яких постійно змінюється залежно від стратегічних і тактичних завдань, що стоять перед учнівським колективом. Цей принцип визначає необхідність систематичного пошуку такої організаційної структури, яка поєднує в собі постійні органи самоврядування, визначені положеннями і статутами, та тимчасові органи УС, створювані колективом для вирішення поточних завдань.

Принцип інтеграції й диференціації педагогічного управління та дитячого самоврядування передбачає, що відносини педагогів і дітей у процесі розвитку УС будуються на партнерській взаємодії. Така співпраця забезпечується наявністю прийнятих як педагогами, так і дитячими колективами певних правил (норм) відносин, делегованих дітям реальних управлінських повноважень, створенням обстановки взаємної відповідальності та довіри [3; 10].

На наш погляд, виховне середовище УС інтегрує гуманістичні цілі й цінності як особистісно зорієнтованого, так і соціального виховання, оскільки пов'язане з регулюванням соціальних відносин за допомогою самокорекції поведінки й діяльності особистості та колективу і спрямоване на соціалізацію та самореалізацію особистості, її інтеграцію у сучасне суспільство.

Аналіз психолого-педагогічних джерел з проблеми свідчить, що *мета і завдання*, які традиційно визначали педагоги, розвиваючи учнівське самоврядування, були найрізноманітнішими. У Педагогічному енциклопедичному словнику (за ред. Б. Бім-Бада) йдеться, що одним із найважливіших завдань УС є розвиток відповідальності людини, яка досягається за допомогою самоактивізації, організованого саморегулювання [11]. Ми поділяємо твердження М. Рожкова про те, що авторитарна педагогіка основними завданнями вважала залучення учнів до

вирішення педагогічних ситуацій, зміцнення дисципліни та зменшення числа прогулів уроків шляхом організації контролю силами учнів, звільнення педагогів від ряду управлінських функцій тощо. Підставою для цього було виконання школою соціального замовлення на формування конформістської особистості [10].

Новий підхід до розуміння профілактично-виховних можливостей середовища УС передбачає, насамперед, створення умов для розвитку суб'єктності учнів; задоволення потреб у самовизначенні й самореалізації; сприяння виробленню позитивної стратегії життєздійснення старшокласників.

Науковці зазначають, що старшокласники розвиваються і формуються у різних за своїми виховними можливостями і розвивальними функціями дитячо-дорослих спільнотах, що характеризуються різними ціннісно-смысловими полями, цілями, формами й видами діяльності, структурою та тривалістю функціонування. Розвиток і виховання особистості у спільноті відбувається у двох аспектах: через входження до різних спільнот і через зміну базових для розвитку спільнот на кожному віковому етапі, в кожній з яких для неї складається унікальна соціально-психологічна ситуація міжособистісної взаємодії, особливі умови для її виховання та розвитку. Педагогічне сприяння вихованню й розвитку юнацтва включає індивідуальну взаємодію зі старшокласниками й відкриту міжпозиційну взаємодію дорослих і юнаків у дитячо-дорослій спільноті. Важливо щоб у них з'явився досвід взаємодії в багатьох спільнотах, однак найбільш сприятливими для виховання і розвитку суб'єктності, за результатами дослідження І. Шустової, виявили себе *відкриті дитячо-дорослі спільноти* (такі, що формуються на добровільній основі, через самостійний вибір суб'єкта, який визначає участь у справах спільноти): *учнівське самоврядування*, молодіжні громадські об'єднання, юнацькі клуби тощо [12, с. 23].

Поділяючи ці думки, ми зробили припущення про те, що можливість утворення у середовищі УС дитячо-дорослих спільнот, в яких у різноманітних формах реалізується провідна діяльність, є однією з ключових передумов його профілактичної діяльності. Створення таких спільнот як бази для ефективної профілактичної роботи, за твердженням М. Ковальчук, є „однією з особливостей будь-якого соціально-освітнього проекту. Важливість цього пов'язана з тим, що педагогічний вплив на старшого підлітка напряду є малоефективним і має бути опосередкований впливом референтної для учня групи” [13].

Вирішенню цієї важливої задачі сприяє наступна передумова здійснення профілактичної діяльності УС – наявність мотивованого до участі у вирішенні проблем дитячо-дорослої спільноти *учнівського активу*. Працездатний і діяльнісний актив виступає істотним фактором

організації УС. До складу активу, як правило, зараховуються учні, які виконують ті чи інші громадські доручення. До них, зокрема, відносяться: члени учнівського комітету (ради) школи, редколегій стіннівок, старости (лідери) класів, члени рад предметних гуртків і колективних творчих справ, а також класів та дитячих громадських організацій. Ключовими характеристиками учнівського активу є розширення складу активу, його динамічна структура (змінюваність) і спадкоємність (наступність).

Команда учнівського активу цілеспрямовано формується на основі виборів, які проводяться у відповідності до положень нормативно-правової бази й моделі учнівського самоврядування, визначених шкільною спільнотою. Оптимальною для організації діяльності УС є ситуація, коли до числа активістів обираються найбільш ініціативні, діяльні учні, що користуються повагою у середовищі школярів і педагогів. Тому при доборі кандидатів для обрання до учнівського активу надзвичайно важливим є вивчення ділових і особистісних якостей старшокласників, наявність у них організаторських і комунікативних навичок та їх становища у системі міжособистісних відносин.

Актив необхідно випереджально готувати до виконання різноманітних можливих ролей, бо інакше ситуація (в разі невдалого, негативного варіанту) може призвести до психічно-моральної травми учня, зневіри у власні сили й можливості чи профанації діяльності УС, виродження її діяльності у бутафорно-показові акції та звіти активу замість реальної роботи. Отже, особливого значення набуває оволодіння учнівським активом менеджерськими навичками в організації командної взаємодії органів УС, мотивації класних колективів до соціально значимої діяльності, здійсненні профілактичної діяльності УС (пропагуванні цінностей і переваг здорового способу життя у шкільних ЗМІ; проведенні соціологічних опитувань і моніторингів громадської думки, волонтерської і тренінгової діяльності за методом „рівний – рівному”; реалізації програм примирення чи превентивних вистав форум-театру тощо) [14, с. 54].

Іншою, не менш важливою передумовою є соціальне замовлення держави і суспільства органам УС, що проявляється у наявності нормативно-правового забезпечення профілактичної діяльності в системі УС.

У розпорядчих документах Міністерства освіти і науки, молоді і спорту України (далі – МОНМСУ) щодо організації діяльності УС у ЗНЗ, поряд з іншими завданнями, простежується акцентування уваги на завданнях профілактики поширення негативних явищ у середовищі учнівської молоді, пропагуванні переваг ведення здорового способу життя, активної участі органів учнівського самоврядування у запровадженні різноманітних програм і проектів профілактичної спрямованості („Рівний – рівному”, „Діалог”, „Школа проти СНІДу”, „Корисні звички” тощо). Зокрема, про це йдеться у наказі „Про розвиток

органів учнівського врядування” №1/9-850 від 07.12.09р., у наказі „Про перспективи розвитку органів учнівського самоврядування в умовах динамічних суспільних змін” №1/9-892 від 08.12.2010р., у листі „Про методичні рекомендації щодо висвітлення питань з організації виховної роботи на серпневих конференціях педагогічних працівників у 2010/2011н.р.” №1/9-577 від 20.08.10р. [15].

Аналіз досліджень щодо ролі УС у профілактиці девіантної поведінки старшокласників засвідчує, що в цілому вивчення багатьох питань у цій сфері все ще перебуває на стадії пошуку адекватних підходів до переосмислення минулого досвіду й усвідомлення новітніх реалій. Паралельно він констатує зростання зацікавленості сучасних науковців і практиків до УС як дієвого засобу впливу на спосіб життя учнів.

Оскільки результатом виховних впливів УС є створення поля самореалізації особистості, яке забезпечує інтеріоризацію позитивних соціальних цінностей, набуття досвіду конструктивної взаємодії, вироблення просоціальних моделей поведінки, це може призвести до значного звуження меж проявів девіацій у поведінці старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : [наук.-метод.пос.] // Іван Дмитрович Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Бочарова В. Г. Педагогика социальной работы / В. Г. Бочарова. – М. : Аргус, 1994. – 207 с.
3. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением : [учеб.-метод. пособие] / под ред. М. И. Рожкова. – М. : Гуманис. изд. центр „ВЛАДОС”. – 2003. – 240 с.
4. Уманский Л. И. Психология организаторской деятельности школьников : [Учеб. пособие для пед. институтов] / Лев Ильич Уманский. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
5. Ясвин В. А. Экспертиза школьной образовательной среды / В.А. Ясвин. – М. : Смысл, 2000. – 217 с.
6. Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді / Авт. кол. у складі: І. Бех, Н. Березіна, С. Кириленко, В. Оржеховська. – Київ, 2004. – 15 с.
7. Божович Л. И. Избранные психологические труды / Лидия Ильинична Божович. – М. : Просвещение, 1995. – 464 с.
8. Братусь Б. С. К проблеме человека в психологии / Борис Сергеевич Братусь // Вопросы психологии. – 1997. – №5. – С. 3–19.
9. Петровский А. В. Личность. Деятельность. Коллектив / Петровский А.В. – М., 1981. – 272 с.
10. Рожков М. И. Развитие самоуправления в детских коллективах / Михаил Иосифович Рожков. – М. : Гуманит. изд. центр „ВЛАДОС”, 2002. – 160 с.
11. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад. – М. : Большая российская энциклопедия, 2002. – 928 с.
12. Шустова И. Ю. Фактор детско-взрослой общности в воспитании и развитии

суб'єктности юношества : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. пед. наук : спец.

13.00.01 „Общая педагогика, история педагогики и образования” / Инна Юрьевна Шустова. – Москва, 2009. – 27 с.

13. Ковальчук М. А. Профилактика девиантного поведения старшеклассников : дис. ... док пед. наук : 13.00.01 / Марина Александровна Ковальчук. – Ярославль, 2002. – 349 с.

14. Кириченко В. І. Учнівське самоврядування у сучасному навчальному закладі / В. І. Кириченко, Г. Г. Ковганич // Бібліотечка превентивного виховання : [практико зорієнтований посібник]. – Харків : Точка, 2008. – 184 с.

15. Накази МОН України: 1) „Про розвиток органів учнівського врядування” №1/9-850 від 07.12.09. / [liderorg.at.ua /index/pro_rozvitok.../0-998](http://liderorg.at.ua/index/pro_rozvitok.../0-998); 2) „Про перспективи розвитку органів учнівського самоврядування в умовах динамічних суспільних змін” №1/9-892 від 08.12.2010. / [dokument.ua /pro_perspektivi_rozvitku_organiv_uchnivskogo_samovrjaduvannj_dok_45942.html](http://dokument.ua/pro_perspektivi_rozvitku_organiv_uchnivskogo_samovrjaduvannj_dok_45942.html); 3) „Про затвердження плану заходів щодо реалізації Національної кампанії „Стоп насильству!” на період до 2015 р.” № 1312 від 30.12.2010. / - [dvorec.donbass.name /.../ 252 – nakaz – 1312 – vid – 3012 – 2010 – pro – zatverdzhennja – planu – zaxodiv – shhodo – realizacij – naci...](http://dvorec.donbass.name/.../252-nakaz-1312-vid-3012-2010-pro-zatverdzhennja-planu-zaxodiv-shhodo-realizacij-naci...)

В статье анализируются основные характеристики ученического самоуправления, которые определяют благоприятность его среды для профилактики девиантного поведения старшеклассников. Описываются принципы и предумысли организации профилактической деятельности ученического самоуправления.

Ключевые слова: ученическое самоуправление, среда, профилактика девиантного поведения старшеклассников в деятельности ученического самоуправления.

This article analyzed the main features of pupils' self-determining opportuneness its environment to prevent deviant behavior of pupils. It described the principles and conditions of preventive activities of student government.

Key words: students' self-government, environment, prevention of deviant behavior of high school students in student government.